

Marko Simendić*

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Ciceronova država: Između prava, korisnosti i dužnosti**

Apstrakt

Rad se bavi određenjem države (*res publica*) koje u svom delu *Država* nudi Marko Tulije Ciceron. Pored razmatranja nekoliko ključnih pojmova (*res publica*, *civitas*, *ius*, *lex*), u radu se analiziraju dva glavna elementa koja čine Ciceronovu definiciju države i, unutar nje, naroda: zajednička korist (*utilitas communione*) i saglasnost u pravu (*iuris consensus*). Ciceronovo shvatanje države podržano je njegovim viđenjem prirodnog prava i prirodnog ljudskog poretka. Država se posmatra kao vrsta prirodnog partnerstva u kome svi članovi imaju obavezu da učestvuju, ali gde dobijaju ovlašćenja, odgovornosti i nagrade u skladu sa svojim društvenim statusom.

Ključne reči:

Ciceron, država, republika, predstavljanje, pravo, pravda, korist, persona, dužnost

* Email: marko.simendic@fpm.bg.ac.rs

** Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu* (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Određenje države (republike) koju nudi Marko Tulije Ciceron (Marcus Tullius Cicero) jedna je od centralnih tema klasične republikanske političke teorije. Važnost ove teme je utoliko veća ukoliko imamo na umu nemerljivi uticaj koji je Ciceronovo delo imalo na srednjovekovnu i renesansnu političku misao. Kako navodi Dženet Kolman (Janet Coleman), Ciceronov uticaj bio je toliki da su, govoreći o prednostima mešovitog poretka, srednjovekovni i renesansni autori pre imali na umu Ciceronovu republiku, nego grčku *politeju*.¹ Ipak, kao što je Ciceronova država oblikovala potonja shvatanja mešovitog poretka, tako su i Ciceronove političke ideje zasnovane na učenjima antičkih Grčkih autora, pre svega posredovanih kroz Polibijeve *Istorije*. Ipak, ovaj je uticaj često predimenzioniran u nekim od opsežnijih domaćih pregleda istorije političkih teorija gde nisu retke ocene Ciceronove političke misli kao neoriginalne ili izvedene. Tako Mihailo Đurić piše o Ciceronu kao o relativno nesamostalnom misliocu, koji „nije bio gospodar svojih misli, ali ni [...] rob tuđih”.² Na sličan način, Radomir Lukić o Ciceronu govori kao o autoru koji je značajan u oblasti pravne teorije, ali koji nije ni u tom polju „naročito originalan”.³

Na ovom se mestu neću baviti recepcijom Ciceronovih političkih ideja, niti istorijskim okolnostima u kojima su one nastale.⁴ Ovaj rad ima pregledni karakter i u njemu ću razmotriti Ciceronovo shvatanje države u kontekstu njegove šire političke, etičke i pravne misli. Prvi deo rada bavi se Ciceronovim shvatanjem ljudske prirode i usredsređen je na delo *O dužnostima* i ideju opšte i lične koristi u okviru ljudske zajednice. Drugi i treći deo teksta posvećeni su određenju države (republike) prema definiciji iznetoj u Ciceronovom delu *Država*. Ovde je pažnja posvećena razjašnjavanju i razgraničavanju pojmova države, republike, prava i pravde, kao i ideji saglasnosti u pravu koja, zajedno sa korisnosti, čini Ciceronovu definiciju naroda i države. Završni deo rada tiče

¹ Janet Coleman, *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000, pp. 232–233.

² Mihailo Đurić, *Istorija političke filozofije*, Albatros plus, Beograd, 2010, str. 156.

³ Radomir Lukić, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i BIGZ, Beograd, 1995, str. 174.

⁴ Odličan pregled Ciceronovog dela u kontekstu klasične republikanske misli daje Aleksandar Molnar, *Rasprava o demokratskoj i ustavnoj državi*, I, Samizdat B92, Beograd, 2001. Takođe, nedavni pregled raznovrsnih rasprava o Ciceronovom određenju može se pronaći u Elizabeth Asmis, “The State as a Partnership: Cicero’s Definition of Res Publica In His Work *On the State*”, *History of Political Thought*, vol. 25, no. 4.

se Ciceronovog učenja o društvenim ulogama i dužnostima koje podupire njegovo viđenje države i dobrog političkog poretka.

LJUDSKA PRIRODA, KORIST I ŽIVOT U ZAJEDNICI

Ciceron smatra čoveka bićem obdarenim razumom koje je po svojoj prirodi upućeno na čovekoljublje i život u zajednici⁵ i u ovom su smislu svi ljudi jednaki. Pored socijabilnosti, u ljudskoj je prirodi i traženje koristi: „svi mi, u stvari, tražimo korist i ona nas privlači i drukčije nikako ne možemo postupiti“.⁶ Dva osnovna elementa čine zajedničku korist, a to su bezbednost i moć. Moć bi ovde trebalo shvatiti u najširem smislu, kao „posedovanje sredstava dovoljnih za sopstveno očuvanje i slabljenje drugih“.⁷ Dobro uređena država bi trebalo da zadovolji obe prirodne ljudske potrebe. Pored toga što omogućava život u zajednici, ona omogućava svojim građanima da zaštite živote i svojinu i da uvećaju svoj ugled ili bogatstvo. Ciceron piše u *O dužnostima*: „I baš najviše iz tog razloga da bi svako svoje sačuvao, došlo je do stvaranja države i osnivanja gradova. Jer iako su ljudi po nagonu prirode stupili u zajednicu, ipak su prvenstveno radi zaštite svojih prava i imovine pristupili zidanju gradova.“⁸

Najmanje četiri elementa grade prirodnu osnovu nastanka svake države i sačinjavaju razlog njenog postojanja: socijabilnost ljudske prirode, zajednička korist i, iz nje izvedene, težnja za sigurnošću i težnja za sticanjem ugleda i bogatstva. Pored toga što su po svojoj prirodi socijabilna bića koja teže sigurnosti i uvećanju sopstvene slave i bogatstva, ljudi su jednako obdareni razumom i sposobnošću govora. Istovetne težnje, a pogotovo istovetne prirodne karakteristike koje ih izdvajaju od drugih bića, ljude svrstavaju u jednu prirodnu zajednicu,⁹ a to podrazumeva i njihovu jednakost u prirodnom pravu i zakonu. Svi su ljudi, dakle, članovi univerzalne zajednice, odnosno „vaskolikog sveta [koji] moramo smatrati zajedničkom državom bogova i ljudi“.¹⁰

⁵ Marko Tulije Ciceron, *Zakoni*, Plato, Beograd, 2002, str. 37.

⁶ Marko Tulije Ciceron, „O dužnostima“ u *Filozofski spisi*, Matica srpska, Novi Sad, 1978, str. 248.

⁷ Neal Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Berkeley, 1988, pp. 128–129.

⁸ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 200.

⁹ Ibidem, str. 125.

¹⁰ Ciceron, *Zakoni*, op. cit., str. 21.

Ciceron iz klasične pretpostavke o socijabilnosti ljudske prirode izvodi zaključke o dužnostima. Pošto socijabilnost prati i prirodna težnja za ostvarivanjem određene koristi, može doći do nesklada između ova dve prirodne težnje, odnosno sukoba između sopstvenog i opšteg interesa. Ciceron veruje da, kada je reč o životu u zajednici, nema mesta (sebičnim) interesima koji podrivaju opšti interes. Štaviše, poput Platona u *Državi*, Ciceron nam govori da je pogrešna dilema između sopstvenog i opšteg dobra, između sopstvene i opšte korisnosti. Zato posvećuje značajan deo svog spisa *O dužnostima* dokazivanju tvrdnje da se „korisnost nikada ne može sukobiti s moralom“, odnosno da „ne može biti korisnosti tamo gde je nemoralnost“.¹¹ Nemoralna (lična) korist je, prema tome, oksimoron, a izbor između (lične) koristi i moralnosti je lažan. On je posledica je našeg neznanja i sebične kratkovidosti koja nas sprečava da vidimo šta je zaista u našem interesu. Naš je interes uvek istovetan onome što je moralno, odnosno onome što je u interesu celokupnog društva. Iako nećemo ulaziti u finese Ciceronove argumentacije o ovoj stvari, radi osvetljavanja veze između države i njenih etičkih temelja, pozabavićemo se osnovnim argumentom koji podupire ideju o neophodnosti postupanja u opštem interesu. Ciceron u petoj glavi svog dela *O dužnostima* ističe:

„[A]ko tako budemo nastrojeni da svako radi svoje koristi drugog pljačka i zlostavlja, nužno se mora raspasti i sama ljudska zajednica koja je prirodi najviše saglasna. [...] [A]ko svako od nas sebi grabi dobro drugoga i otima što kome može radi svoje koristi, nužno dolazi do razaranja ljudskog društva i njegovih veza.“¹²

Ciceron ovde nudi više od puke osude napada na tuđe telo ili imovinu. On nam saopštava i osnovni kriterijum kojim možemo da procenjujemo ispravnost svojih postupaka. Od nas se traži da zamislimo situaciju u kojoj svako postupa u skladu sa onim što vidi kao sopstveni interes, a koji je suprotstavljen zajedničkom interesu. U tom slučaju, ukoliko svi teže onome što smatraju dobrim za sebe (a lošim za druge), zajednica će se raspasti. Pošto je svaki čovek društveno biće i svoju sreću može da ostvari isključivo u zajednici sa drugim ljudima, grešiće ukoliko misli da je njegov interes na bilo koji način izdvojen od interesa zajednice čiji je deo.

Ovakva promišljanja osnova su našeg moralnog postupanja i osnovna dužnost koju imamo kao ljudska bića. Štaviše, naša je dužnost da razmotrimo svaki svoj postupak: „svaki postupak mora biti oslobođen lakomislenosti i nemarnosti, i ništa se ne sme uraditi za šta ne postoji dovoljno opravdan

¹¹ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 211, 220.

¹² Ibidem, str. 215.

razlog“.¹³ Tako, na primer, svojevrtnim misaonim eksperimentom možemo proveriti ispravnost i opravdanost određenog postupka: ukoliko uopštavanjem ustanovimo da je po dobrobit svih nas štetno da se svi članovi naše zajednice ponašaju na određeni način, ni mi tako ne bi trebalo da postupimo. Na ovaj način možemo da razlučimo ono što zaista jeste u našem interesu od onoga što nam se takvim samo čini i Ciceron zaključuje da „za sve mora važiti kao prvo pravilo da je korisnost svakog pojedinca i celine ista, i da bi se ljudska zajednica raspala kad bi svako sebi grabio“.¹⁴ Prema tome, ukoliko prihvatimo da je čovek po prirodi društveno biće, prihvatamo i prirodnu dužnost „da se nikome zlo ne čini, i zatim, da se zajedničkoj stvari služi“.¹⁵

Bez zajedništva i postupanja u opštem interesu ne može biti (su)života u zajednici. Ukoliko je opšte dobro ugroženo, ugrožen je i dobar i siguran život, pa i bilo koji naš partikularni interes. Prema tome, socijabilnost ljudske prirode u Ciceronovoj političkoj misli je više od opisa kako je društvo nastalo ili moglo da nastane. Socijabilnost ima snažan normativni karakter, budući da one koji ne postupaju u skladu sa svojom prirodnom društvenošću treba isključiti iz svake političke, pa i ljudske, zajednice. Od svih oblika ljudskog udruživanja, država je, po Ciceronu, najvažnija ljudska zajednica. Veze koje povezuju ljude unutar univerzalne ljudske zajednice manje su snažne od veza između dece i njihovih roditelja, a daleko manje snažne od veza između građana i njihove države, pa Ciceron navodi da „od svih društvenih veza nijedna nije važnija, nijedna milija od one veze koja svakoga od nas spaja sa državom“.¹⁶ Raspolućenost jedne države na više frakcija predstavlja zato veliku opasnost po sve njene građane i Ciceron na to stanje ukazuje u svom delu *Država*.

POJAM CICERONOVE DRŽAVE (*RES PUBLICA*)

Ciceron je napisao *Državu* između 54. i 51. godine pre nove ere. Rađeno po uzoru na Platonovu *Državu*, ovo Ciceronovo delo prenosi fiktivni razgovor koji se odigrava na imanju Publija Kornelija Scipiona Afričkog Mlađeg, 129. godine pre nove ere. Dijalog o parheliji, prividnoj pojavi dvaju Sunaca, ubrzo se pretvara u razgovor o Rimu podeljenom na „dva senata pa čak skoro i dva naroda“.¹⁷ Rim je rastrzan previranjima koja su ga zadesila za vreme tribunata

¹³ Ibidem, str. 144.

¹⁴ Ibidem, str. 217.

¹⁵ Ibidem, str. 117.

¹⁶ Ibidem, str. 127.

¹⁷ Marko Tuliје Ciceron, *Država*, Plato, Beograd, 2002, str.39.

Tiberija Graha i koja su se nastavila posle njegove smrti. Scipionovi sagovornici od njega očekuju da predloži rešenje krize, a odgovor se sastoji u opisu najboljeg državnog uređenja.¹⁸ Govoreći kroz lik Scipiona, Ciceron definisanjem države započinje svoje razmatranje jednog od centralnih pitanja antičke političke filozofije.

U dvadeset petoj glavi *Države* Ciceron definiše državu, zajednicu koja ne proističe iz straha, nego iz „neke gotovo prirodne težnje za okupljanjem“.¹⁹ Definicija koju nudi je sledeća: „država [res publica] je svojina naroda [res populi], a narod [populus] nije bilo koji skup ljudi okupljen na bilo kakav način, već je to skup mnoštva objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise [iuris consensu] i uživa zajedničku korist [utilitas communione].“²⁰ Ciceron nas, definišući državu, upućuje na definiciju naroda, koja je sama određena dvama elementima: zajedničkim prihvatanjem (pravednog) pravnog poretka i zajedničkom korišću. Ovde je potrebno da zastanemo na trenutak i ukažemo na jednu važnu terminološku specifičnost. Naime, Ciceron na različitim mestima koristi termine „res publica“ i „civitas“. U prevodu *Države* na srpski jezik koji koristim u ovom radu ta se dva termina najčešće tretiraju kao sinonimi i prevedeni su rečju „država“.²¹ Tako se može učiniti da postoje dve definicije države u Ciceronovoj *Državi*. Prva, koju sam već naveo, nalazi se u prvoj glavi knjige, a druga u *Scipionovom snu*, gde Ciceron piše o „zborovima i skupovima ljudi, pravom objedinjenih koji se državom [civitas] nazivaju“.²²

Ciceron „res publica“ češće upotrebljava u kontekstu rimske države, dok se reč „civitas“ može odnositi na bilo koju državu.²³ Iako oba pojma označavaju državu, Ciceron koristi pojam „res publica“ kada želi da uputi na zajednički interes (rimskog) naroda. Sa druge strane, „civitas“ označava državu sa gla-

¹⁸ Ibidem, str. 40; Elizabeth Asmis, „The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit., p. 571.

¹⁹ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43.

²⁰ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43. Original na latinskom jeziku glasi: „Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.“ Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*. Ed. G. H. Moser, F. Creuzer. Francofurti ad Maenum. 1826, pp. 104–105.

²¹ Izuzeci svakako postoje, pa je reč „civitas“ prevedena kao „grad“ u „svakim gradom koji predstavlja uređeno oformljenje naroda“. Ciceron, *Država*, op. cit., str. 44.

²² Ciceron, *Država*, op. cit., str. 44. Original na latinskom jeziku glasi: „concilia coetusque hominum iure sociati“ Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*, op. cit., p. 478.

²³ Asmis, „The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit., p. 576.

skom na njenim ustanovama, zakonima i organizaciji vlasti.²⁴ Po svom određenju, *res publica* upućuje na narod (*populus*, odnosno na *res populi*), a *civitas* na „zborove i skupove ljudi“ (*concilia*).²⁵ Ciceron ovu razliku još jasnije podvlači u redovima koji neposredno slede njegovu osnovnu definiciju države:

„Dakle svakim narodom [*populus*], koji predstavlja takav skup mnoštva kakav sam naveo, svakim gradom [*civitas*] koji predstavlja uređeno oformljenje naroda [*constitutio populi*], svakom državom [*res publica*] koja je kako sam rekao svojina naroda, treba da upravlja telo sa vrhovnim autoritetom u odlučivanju [*consilio*], koje će joj obezbediti trajnost.“²⁶

Definicija pojma „*res publica*“ i ovde upućuje na svojinu naroda, a „*civitas*“ na njegovo „uređeno oformljenje“. Ovo je razlikovanje veoma važno. Ta dva pojma, zajedno sa pojmom grada (*oppidum, urbs*), ukazuju na troslojno značenjsko raslojavanje grčke ideje polisa. Ciceron (pre)poznaje razliku između države kao narodne stvari, države kao organizacije vlasti i grada kao mesta življenja, odnosno „skup[a] sjedinjenih domova, omeđen[og] prirodnim ili veštačkim položajem“.²⁷ Kako bih izbegao zabunu, u ovo ću tekstu upućivati na ove termine u njihovom izvornom obliku, „*res publica*“ i „*civitas*“.

Ni značenje pojma „*res publica*“ nije jednoznačno. Očigledno je da za Cicerona „*res publica*“ ne označava samo poseban oblik (republikanske ili mešovite) vladavine, budući da on govori i o kraljevstvu kao „uređenju [...] države [*rei publicae*]“.²⁸ Prema tome, sa jedne strane, država je određena kao „svojina [ili stvar] naroda“, što sugerše republikansko državno uređenje, a sa druge, ovaj pojam pronalazimo u njegovom neutralnijem obliku kada ga Ciceron koristi pri definisanju kraljevstva. Kako možemo da objasnimo ovu nepodudarnost?

Res publica ili „javna stvar“ je rimski pravni koncept koji je suprotstavljen „privatnoj stvari“ (*res privata*), odnosno ideji privatne svojine. Država je, prema tome, svojina ili stvar koja se tiče svih njenih građana.²⁹ Ovo je karakteristika svih državnih oblika, bilo da se radi o mešovitom obliku (republici), kraljevini, aristokratiji ili demokratiji. Tiraniju, sa druge strane, upravo odlikuje uzurpacija javne stvari u cilju ostvarenja privatnih interesa, te nju Ciceron i ne smatra državom, bilo da je uzurpator jedna osoba, nekolicina ili mnoštvo ljudi. Pojam „*res publica*“, dakle, označava državu u opštem smislu. Ipak, kao

²⁴ Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, op. cit., p. 127.

²⁵ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43, 128.

²⁶ Ibidem, str. 44.

²⁷ Ibidem, str. 43; Asmis, „The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit., p. 577.

²⁸ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 44.

²⁹ Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, op. cit., pp. 126–127.

što već vidimo, ni opšte značenje reči „država“ za Cicerona nije nezavisno od njegove ideje dobre države. Ako je tiranija toliko loš oblik da ga zbog njegove udaljenosti od ideje dobre države ni ne smatramo državom, onda možemo da pretpostavimo da će se državom ili republikom pre svega smatrati onaj politički oblik koji je idealu najbliži. Prema Ciceronu, najbolji oblik vlasti je mešoviti oblik, odnosno republika u užem smislu reči. Ciceronov platonizam nas upućuje na zaključak da je svaka država republika („javna stvar“) zato što je u određenoj meri dobra država, te da se zato republikom, pre monarhije, aristokratije ili demokratije, naziva najbolja država koju karakteriše mešoviti oblik vladavine. U daljem ću tekstu, zbog jasnoće, republikom nazivati isključivo „res publica-u“ u užem smislu, odnosno državu koju odlikuje republikansko državno uređenje.

SAGLASNOST U PRAVU I PRAVDI

Pošto smo donekle razjasnili neke osnovne terminološke poteškoće, možemo da se vratimo razmatranju određenja države iz Ciceronovog istoimenog dela. Da ponovimo, Ciceron navodi sledeću definiciju:

„država [res publica] je svojina naroda [res populi], a narod [populus] nije bilo koji skup ljudi okupljen na bilo kakav način, već je to skup mnoštva objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise [iuris consensu] i uživa zajedničku korist [utilitas communione].“^{30 31}

Razmotrili smo već ideju svojine naroda ili narodne „stvari“. Za Cicerona se narod razlikuje od nekog drugog skupa ljudi tako što 1) je „objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise“ i time što 2) „uživa zajedničku korist“. O Ciceronovom viđenju lične i zajedničke koristi već je bilo reči ranije, pa će ovde biti dovoljno ponoviti Ciceronov stav po kome nikakva lična korist nije moguća bez ostvarenja zajedničke koristi. Dakle, ne postoji ništa što je zaista korisno pojedincu, a da šteti zajednici. Pojedinci koji ne uviđaju ovo pravilo nanosiće štetu opštem interesu zbog neke zamišljene lične koristi, ne uviđajući da time zapravo najviše štete nanose sami sebi. Pozabavimo se sada prvim elementom Ciceronove definicije naroda.

³⁰ „Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.“ Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*, op. cit., pp. 104–105.

³¹ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 43.

Izraz „*iuris consensus*“ trebalo bi razumeti kao saglasnost (naroda) o pravdi i pravu. Imenica „*ius*“, čiji je genitiv ovde upotrebljen, ima čitav niz značenja, uključujući i pravo, zakon i pravdu.³² *Ius* potiče od prirodnog zakona (*lex*), te u *Zakonima* Ciceron navodi da „poreklo prava [ili pravde, *ius*] treba tražiti u zakonu [*lex*], jer zakon je sila prirode; on predstavlja duh i razum mudrog čoveka, meru pravde i nepravde“.³³ Zakon o kome Ciceron govori je prirodni (božji) zakon:

„pravi zakon predstavlja ispravno načelo koje je u saglasnosti sa prirodom; pouzdan i večan[.] Niti je pravedno takav zakon zameniti novim, niti ga delimično, niti u potpunosti ukinuti. Tog zakona nas ni senat ni narod ne mogu osloboditi, za njega nije potreban neko ko će ga protumačiti ili pojasniti. Niti će postojati jedan zakon u Rimu a drugi u Atini, jedan sada a drugi kasnije, već će sve narode, u sva doba, obuhvatiti jedan zakon, večan i nepromenljiv.“³⁴

Iz Ciceronovih stavova o pravu i zakonu proističe hijerarhija prava u kojoj prvenstvo imaju prirodni zakon i pravda koja iz njega proističe. Odredbe građanskog i, današnjim rečnikom rečeno, međunarodnog prava moraju biti u skladu sa prirodnim zakonom da bi se uopšte mogle zvati pravom. Ciceron piše da je „ponajludše smatrati da je pravedno baš sve što se nalazi u narodnim uredbama i zakonima“, jer „kada bi pravo bilo zasnovano na odlukama naroda, dekretima prvaka i sudskim presudama, onda bi bilo pravedno pljačkati, bludničiti, falsifikovati testamente, samo ukoliko bi sve to bilo odobreno izglasavanjem ili odlukama svetine“.³⁵

Iuris consensus podrazumeva saglasnost i učestvovanje u pravu i pravdi, te obuhvata samo one građanske zakone koji su u skladu sa prirodnim zakonom. Ovaj element Ciceronove definicije države ima snažan supstantivni i normativni karakter. Minimum pravednosti neophodan je za postojanje i funkcionisanje svake grupe ljudi, pa čak i razbojničke bande.³⁶ Sa druge strane, tiranska vlast je nepravedna vlast³⁷, a tiranin uzurpira vlast tako što prisvaja „javnu stvar“ i tretira je kao sopstvenu, privatnu svojinu. Narušava se karakter države kao javne stvari, dok ostvarivanje tiraninove lične koristi ugrožava opšte dobro i zajedničku korist. Rezultat je država koja to zapravo nije – ne postoji pra-

³² Asmis, „The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit., p. 578.

³³ Ciceron, *Zakoni*, op. cit., str. 21–22. Nedavno iscrpno razmatranje Ciceronovog viđenja prirodnog i državnog zakona može se naći u: Elisabeth Asmis, „Cicero on Natural Law and the Laws of the State“, *Classical Antiquity*, vol. 27, no. 1.

³⁴ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 102–103.

³⁵ Ciceron, *Zakoni*, op. cit., str. 29–30.

³⁶ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 184.

³⁷ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 80.

vednost, kao ni zajednička korist, a temelji na kojima počiva prirodna ljudska težnja za udruživanjem su srušeni. Pošto je tiranija u neskladu sa osnovnim principima ljudskog udruživanja, Ciceron uopšte ne smatra tiranidu državom. On zato ni ne nudi klasifikaciju iskvarenih državnih oblika – bilo da se radi o vladavini pojedinca, grupe ili mnoštva, nepravedna vladavina nije svojstvena državi. Tiranina njegova nepravednost izopštava iz ljudske zajednice, kako državne tako i univerzalne, čineći ga „čudovištem u ljudskom obliku“. ³⁸ „Mi sa tiranima“, navodi Ciceron, „ne živimo u društvenoj zajednici, već [...] u najvećoj podvojenosti“. ³⁹ Ciceron zato zagovara ubistvo tiranina, navodeći da je dužnost građanina da ovakve osobe „ukloni sa društvenog tela“, pa makar se radilo i o njegovom ocu. ⁴⁰ Oglušivši se o prirodni zakon i počinivši nasilje nad samom (ljudskom) prirodom, tiranin ne samo da nije naš sugrađanin, on za nas nije ni čovek.

Važno je naglasiti da Ciceronova kritika tiranije, povezana sa njegovim razmatranjima države kao „svojine [ili stvari] naroda“, ne upućuje na demokratiju kao na poželjan oblik vlasti. Naizgled, demokratija se čini kao prirodni oslonac Ciceronovoj državi budući da u njoj narod odlučuje o „narodnoj svojini“. Ipak, Ciceron izričito navodi da i demokratija može da bude tiranska. Kao što je slučaj sa i pojedinačnim tiraninom, većina građana takođe može da počinii nasilje nad opštim interesom i da donosi odluke koje mogu biti u skladu sa onim što njene pristalice vide kao sopstveni interes, ali koje su u suprotnosti sa pravom i pravdom. Takva politička zajednica, ukoliko njome umesto zakona vladaju interesi većine, ne može se smatrati državom ništa više od tiranide kojom vlada jedan čovek. Ciceron tvrdi da „narod ne postoji [...] ukoliko nije objedinjen saglasnošću po pitanju prava. Taj skup liči na tiranina, i kao da predstavlja jednu osobu, pa je čak i odbratniji, jer od te zveri, koja podražava oblik i ime naroda, nema ničeg strašnijeg.“ ⁴¹ Ovaj je Ciceronov argument važan i zato što nas podseća na to da država kao „svojina [ili stvar] naroda“ ne pripada numeričkoj većini naroda koji državu poseduje (ili koga se ona tiče). Javna stvar je stvar *svih* građana i ne pripada većini, ma koliko ona bila brojna. Zato je, na primer, poželjno da država ulaže sredstva za izgradnju infrastrukture, ali nije opravdano kada ih troši deleći hranu svojim brojnim siromašnim građanima. ⁴²

³⁸ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 218.

³⁹ Ibidem, str. 218.

⁴⁰ Ibidem, str. 219, 243.

⁴¹ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 108.

⁴² Aleksandar Molnar, *Rasprava o demokratskoj i ustavnoj državi*, op. cit., str. 100.

DRUŠTVENE ULOGE I DUŽNOSTI

Kao što smo do sada mogli da uočimo, na najosnovnijem i na najopštijem nivou, Ciceronova ideja države utemeljena je na prirodnom zakonu, socijabilnosti ljudske prirode i obavezama koje iz toga proističu. Ipak, način na koji Ciceron razrađuje svoj etički sistem, vezujući dužnosti za karakter moralnog agenta daje posebnu potporu Ciceronovoj političkoj misli. Dužnosti koje određena osoba ima zavise od njenog pravnog statusa, starosti, profesije i ličnog karaktera. Oslanjajući se na ranija stoička etička učenja, ove odlike Ciceron naziva licima, ulogama, odnosno personama (*personae*) i navodi da postoje četiri vrste lica.⁴³ Struktura svake od ove četiri grupe obeležja je ista. Svaka se persona sastoji od određenog broja različitih moralno poželjnih karakteristika. Ponašanje u skladu sa nekom od vrlina postaje dužnost ljudima kojima takvo ponašanje *priliči*; onima koji su „po prirodi“ predodređeni za takvo ponašanje. Ono što jesmo obavezuje nas na to kakvi treba da budemo. Na primer, ono što priliči starcu neće biti primereno mladom čoveku. Imperativ svake persone je doslednost.⁴⁴ Naše dužnosti proističu iz (naše) prirode, te moramo da budemo „saglasni sa prirodom i da se uvek nje pridržavamo“.⁴⁵ Pristojnost nas obavezuje na to da „sačuvamo svoje [dobre] osobine“, odnosno da „ništa ne uradimo što je u sukobu sa opštom ljudskom prirodom, i, držeći se nje, da sledimo svoju sopstvenu prirodu“.⁴⁶ Pozabavimo se sada Ciceronovom tipologijom persona.

Prva je persona zajednička svim ljudima, a sama činjenica da smo ljudi obavezuje nas da se odupiremo nagonima i telesnim zadovoljstvima, te da, uzdajući se u ljudski um, „vodimo skroman, umeren, ozbiljan i trezven život“⁴⁷ Ovo je univerzalna ljudska uloga i ona obavezuje sve razumne ljude, samim tim što nisu životinje. Na primer, budući da je čovek, a ne životinja, Ciceron ne treba da bude razvratnik. Takođe, kao što smo već ustanovili, onoga ko postupanjem protiv opšteg interesa negira svoju prirodnu društvenost možemo smatrati životinjom. Tiranin je takva osoba. Druga uloga se tiče naših ličnih osobina, odnosno našeg karaktera. Neki su ljudi duhoviti, neki ozbiljni, neki trpeljivi, a neki preke naravi. Ma koje osobine da nam je dala priroda, druga nas persona obavezuje na to da objektivno sagledamo svoje vrline i mane, da prve negujemo, a da druge suzbijamo. Na kraju, osobine po kojima

⁴³ Phillip H De Lacy, "The Four Stoic Personae", *Illinois Classical Studies*, vol. 2.

⁴⁴ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit. 154.

⁴⁵ Ibidem, str. 144.

⁴⁶ Ibidem, str. 148.

⁴⁷ Ibidem, str. 146.

se posebno ne ističemo trebalo bi da zanemarimo.⁴⁸ Primera radi, ukoliko bi sledio sopstveni nauk u pogledu druge persone, Ciceron bi trebalo da suzbija svoju gordost, da zanemari svoje slabe vojničke sposobnosti, a da usavršava svoj besednički talenat. Treća persona opisuje naš društveni položaj. Ovde će prikladnost naših postupaka zavisiti od toga koliko smo moćni, da li smo plemenitog roda ili nismo, jesmo li bogati ili siromašni, iz kakve porodice potičemo i slično.⁴⁹ Na kraju, četvrta persona je „ona koju samu po svom nahođenju preuzimamo“⁵⁰ i tiče se naše profesije, naših životnih ciljeva i ambicija. Ne samo da je potrebno da odaberemo profesiju koja priliči našem položaju u društvu, talentima i životnoj dobi, nego imamo dužnost da je savesno obavljamo. Na primer, budući da se radi o osobi koja potiče iz niže aristokratske porodice, osobi obrazovanoj i obdarenoj govorničkom veštinom, advokatska profesija je bila prikladna za Cicerona. Ipak, bez obzira na to što njegova porodica nije bila izuzetno uticajna, Ciceron se u svom političkom delovanju uzdigao do najviših državnih funkcija.

Na kraju svog izlaganja o četirima vrstama persona, Ciceron govori o dužnostima „predstavnik vlasti“ (*magistratus*), onih koji ne nose svoju, nego državnu personu (*persona civitatis*). Njihova je dužnost „da su uvek svesni da oni vode državu, i da su dužni da štite njeno dostojanstvo i ugled, da čuvaju zakone, da dele pravdu, i da imaju na umu da je sve to njima povereno“.⁵¹ *Persona civitatis* označava posebnu i posebno važnu vrstu uloge. Obavljanje javne funkcije nije profesija, nego dužnost, gotovo božanska aktivnost kojom se vrlina najviše uzdiže.⁵² Iz spisa *O dužnostima* saznajemo nekoliko važnih elemenata Ciceronovog opisa (dobrog) državnika. Prvo, predstavnik vlasti je javna, a ne privatna ličnost, njegovi se postupci tiču države, odnosno „javne stvari“ i zato su njihove dužnosti prema državi veće od dužnosti „dobrih građana“ koji su samo „privatni ljudi“.⁵³ Drugo, javna funkcija je predstavnička funkcija, a njen nosilac je istovremeno i predstavnik države. Predstavljanje „kome Ciceron ovde govori je vrsta starateljstva, „jer upravlja državom, kao i starateljstvo [tutela], treba da bude u korist onih koji su povereni na upravljanje, a ne onih kojima je uprava poverena.“⁵⁴ Magistrati, prema tome, treba

⁴⁸ Ibidem, str. 149–150.

⁴⁹ Ibidem, str. 150.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem, str. 154.

⁵² Ciceron, *Država*, op. cit., str. 21–28.

⁵³ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 154.

⁵⁴ Ibidem, str. 138; up. Wood, *Cicero's Social and Political Thought*, op. cit., p. 135. i, skorije, Gary Remer, „The Classical Orator as Political Representative: Cicero and

da se staraju o državi onako kako se pravni zastupnici staraju o svojim štićenicima koji nisu u prilici da se staraju sami o sebi. Ciceron ovde konceptijski izdvaja državu i razlikuje je od svih ljudi koji je čine, isto kao što razdvaja vlast (ulogu) od ljudi koji je vrše.⁵⁵

ZAKLJUČAK

Ciceronova država počiva na zajedništvu (*societas*) svih staleža, „[j]er šta je država nego zajedništvo građana u pravu?“⁵⁶ Ovo partnerstvo opstaje sve dok svaki stalež igra svoju prirodnu ulogu i ima odgovarajući udeo u vlasti. Mešoviti oblik koji čine monarhijski, aristokratski i demokratski elementi (konzuli, senat i narod)⁵⁷ je zato najbolji politički oblik: u njemu su predstavljeni svi građani, i to na način koji nije srazmeran njihovom broju, nego društvenom položaju. U suprotnom, kako Ciceron navodi, „kad se jednako častvuju najviši i najniži, a njih mora da bude u svakom narodu, takva jednakost predstavlja najveću nepravdu“.⁵⁸ Partnerstvo svih (staleža) građana tretira društvenu nejednakost kao prirodnu činjenicu, a njome uslovljenu raspodelu vlasti i državnih resursa postavlja kao normativni ideal. Najpre, pripadnost određenoj društvenoj grupi nameće dužnosti i one će svakako biti veće što je nečiji položaj na društvenoj lestvici viši. Tako će najveća politička odgovornost i najveća vlast prirodno pripasti senatu i optimatima kojima će biti povereno starateljstvo nad javnom stvari: državom i javnom svojinom. Njihova prevashodna dužnost je da očuvaju državu tako što će održavati poredak što pravednijim, odnosno saglasnijim prirodnim pravu. To znači da je potrebno da se odupru zahtevima populara za (pre)raspodelu imovine isto kao što ne smeju da dozvole interesima pojedinaca ili grupa da uzurpiraju vlast u državi. Održavanjem poretka stabilnim, nosioci državnih funkcija građanima obezbeđuju srazmerno sticanje zajedničke koristi, odnosno sigurnosti, ugleda i bogatstva. Ljudska težnja za zajedničkim životom i koristima koje iz njega proističu prirodna je koliko i društvena stratifikacija, a usklađenost političkog

the Modern Concept of Representation", *The Journal of Politics*, vol. 72, n. 4, pp. 1068–1069.

⁵⁵ Ciceron, „O dužnostima“, op. cit., str. 135.

⁵⁶ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 48; Asmis, „The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica In His Work On the State“, op. cit.

⁵⁷ Elizabeth Asmis, „A New Kind of Model: Cicero's Roman Constitution in De Republica“, *American Journal of Philology*, Vol. 126, no. 3.

⁵⁸ Ciceron, *Država*, op. cit., str. 49.

poretka sa prirodom, odnosno pravom, jeste Ciceronovo rešenje za društvene podele na koje nas upozorava parhelija u *Državi*.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Asmis Elisabeth, "Cicero on Natural Law and the Laws of the State", *Classical Antiquity*, vol. 27 no. 1, pp. 1–33.
- [2] Asmis Elisabeth, "A New Kind of Model: Cicero's Roman Constitution in De Republica", *American Journal of Philology*, Vol. 126, no. 3, pp. 377–416.
- [3] Asmis Elisabeth, "The State as a Partnership: Cicero's Definition of *Res Publica* In His Work *On the State*", *History of Political Thought*, vol. 25, no. 4, pp. 569–98.
- [4] Cicero Marcus Tullius, *De Re Publica*. Ed. G. H. Moser, F. Creuzer. Francofurti ad Maenum. 1826.
- [5] Ciceron Marko Tulijs, "O dužnostima" u *Filozofski spisi*, Matica srpska, Novi Sad, 1978.
- [6] Ciceron Marko Tulijs, *Država*, Plato, Beograd, 2002.
- [7] Ciceron Marko Tulijs, *Zakoni*, Plato, Beograd, 2002.
- [8] Coleman Janet, *A History of Political Thought: From Ancient Greece to Early Christianity*, Blackwell Publishing, Oxford, 2000.
- [9] Đurić Mihailo, *Istorija političke filozofije*, Albatros plus, Beograd, 2010.
- [10] Lukić Radomir, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i BIGZ, Beograd, 1995.
- [11] Molnar Aleksandar, *Rasprava o demokratskoj i ustavnoj državi*, I, Samizdat B92, Beograd, 2001.
- [12] Phillip H De Lacy, "The Four Stoic Personae", *Illinois Classical Studies*, vol. 2, pp. 163–172.
- [13] Remer Gary, "The Classical Orator as Political Representative: Cicero and the Modern Concept of Representation", *The Journal of Politics*, vol. 72, n. 4, pp. 1063–1082.
- [14] Wood Neal, *Cicero's Social and Political Thought*, University of California Press, Berkeley, 1988.

Marko Simendić

CICERO'S STATE: BETWEEN LAW,
UTILITY AND DUTY

Summary

The paper examines Marcus Tullius Cicero's definition of the state (*res publica*) as it is presented in his work *On the Commonwealth*. After discussing some of the key terms (*res publica, civitas, ius, lex*), the paper focuses on two chief elements which make Cicero's definition of the state and, within it, his definition of the people: community of interest (*utilitas communione*) and agreement on law (*iuris consensus*). It is argued that Cicero's view of the state is reinforced by his account of natural law and natural human order. The state is seen as a kind of natural partnership in which all members have to play their social roles and are given authority, responsibilities, and rewards according to their social standing.

Key words:

Cicero, state, republic, representation, law, justice, utility, persona, duty